

1992 SEP 15

A szülőföldismeret és a földrajztanítás

A gyermek földrajzi műveltségének, erkölcsi, érzelmi tulajdonságainak fejlesztésében nélkülözhetetlen szerepet tölt be a szülőföldismeret. A szülőföld kiinduló pontja a földrajzi ismeretszerzésnek, ebben a viszonylag szűk és a tanulók nagy része által közvetlen tapasztalatból ismert környezetben alapozzuk meg azokat a földrajzi fogalmakat, folyamatokat stb., amelyeket azután a megye, a haza, a szomszédos és távolabbi tájak, országok tanításánál felhasználunk, bővítünk, rendszerezünk.

A szülőföld megismertetésének elsődlegességét a hazai földrajzoktatás szakemberei régóta felismerték, s igen fontos feladatnak tekintették, és annak tartják ma is. Pl. *Emericzy G.—Kárpáti E. (1877)* a földrajzi ismeretek elsajátításában azt a didaktikai alapelvet tekinti követendőnek, amely azt hangsúlyozza, hogy „Az ismerttől az ismeretlenre” ... „A közelitől a távolabbira” vezet. Szerintük „Az ésszerű népiskolai földrajztanítás ... a következő sorban tárgyalja a földrajzi tárgyakat: Szülőföld, ennek határa, vidéke, járása, megyéje, kerülete, az ország többi kerületei...”¹ *Cholnoky J. (1923)* „Lakóhelyünk környékének földrajzi tanulmányozása” c. cikkében többek között azt hangsúlyozza, hogy a földrajztanításnak... „Mindenekelőtt a lakóhelyünk topográfiajával...”, annak tartalmi megismerésével kell kezdődnie. A lakóhely megismerésénél legfontosabbnak azt tartja, hogy tudják a tanulók „... melyik út merre vezet, hol van a patak, hol van a síkság, hol van a lejtő, hegy stb. ...”²

Márton Béla (1924) igen plasztikusan fogalmazza meg a lakóhely tanításának fontosságát: „A honismeret a földrajztanítás kiinduló pontja, de végigvonul az egész tanításon. Az idegen viszonyok elképzelésében az itt nyert ismeretek nyújtanak segítséget...”³

Fodor Ferenc (1926) mintaértékűnek tekinthető módon állapítja meg a szülőföld tanításának feladatát: „... A tanításunk a szülőföld ismeretéből induljon ki, ... ezután elvezetni a tanulókat a legtávolabbi területekre, majd ... ismét a szülőföldhöz kell visszatérni, hogy a már megismert Földön elhelyezzük a magunk szülőföldjét és hazáját”⁴

Udvarhelyi Károly (1938), a lakóhely tanításának az 1930-as évektől a legkövetkezősebb szószólója, támogatója, a következőket hirdeti: „Lehetetlen másképp helyesen tanítani a földrajzot, mint a honismeretből kiindulva”⁵

E gondolkör befejezéséül idézünk az „UNESCO Földrajztanítás Kézikönyvé”-ből (1961). „Nem hangsúlyozhatjuk eléggé azt, hogy mennyire vonzóvá és hasznossá teszik a földrajzot a tájismereti s főképpen a tanulók közvetlen környezetére vonatkozó tanulmányok”⁶ Ha a tanulók megismerkednek szülőföldjük egyéni arculatával, megértették problémáit, előnyeit és hátrányait, akkor tudnak igazán összehasonlításokat tenni, értékrendet megállapítani az ország más tájai, települései között.

A fenti vélemények összecsengést mutatnak abban, hogy a *földrajztanításban a szülőföld megismerése kiinduló állomás*, az itt szerzett ismeretek, élmények *alapvetőek, bázisértékűek* a haza és a távolabbi tájak, országok megismerésében.

Alapvető egyrészt: mert a tanuló benne él környezetében, a legközvetlenebb kapcsolatban áll a környező természeti és társadalmi valósággal. Elérhető közelségben találja a különböző felszíni formákat, a különböző képződményeket (kőzetek, talajok stb.), a földrajzi folyamatok eredményeit (talajerózió, a felszín lepusztulása, a mélyedések feltöltődése, a vizek tisztasága, szennyezettsége, tavak keletkezése, pusztulása stb.). Kedvező

feltételeket teremt az éghajlati⁴ elemek változásainak, hatásainak a megfigyelésére, értékelésére. Közvetlen tapasztalás útján, tanulmányi sétákon, kirándulások alkalmával ismerhetik meg a település szerkezetét, fejlődésének egyes állomásait, gazdasági, közigazgatási, kulturális, egyházi objektumok térbeli rendjét stb. A valóság közvetlen értékelése, észlelése valóság⁵ű képzetek kialakítását teszi lehetővé. Itt nyílik alkalom a tanulóknak a körülötte lévő földrajzi jelenségek lényeges tulajdonságainak a megismerésén túl a közöttük levő ok-okozati kapcsolatok, törvényszerűségek feltárására, elemi következtetések levonására. Mindez alakítja, formálja, fejleszti a tanulók földrajzi gondolkodását, amely nemcsak a lakóhelyismeret megszerzésében, hanem az egész földrajzoktatásban fontos, elengedhetetlen követelmény.

Másrészt, mert: A lakóhely, illetve a környéke többet foglal magába, mint csupán a földrajzi környezetnek az ismeretét, magába foglalja annak szeretetét, tisztetét, eredményeinek megbecsülését. *A szülőföld és a hazai tájak bemutatásán keresztül fejlődik a tanulók legnemesebb erkölcsi tulajdonsága, a hazaszeretet érzése,* mely egyik fontos megalapozója személyiségjegyüknek, meghatározója jellemüknek. A földrajztanításban a hazafiságra nevelés alapvető, egyben állandóan jelen lévő aktuális feladat. *A hazaszeretethez legfontosabb tartalmi eleme a szülőföld szeretete.* Annak a közvetlen környezetnek a szeretete, amelyben a tanuló él, tanul. Ezt a szeretetet, ragaszkodást akkor érhetjük el az iskolai munkában, ha megismertetjük a tanulókkal szülőföldjük természeti, gazdasági értékeit, szépségeit. Mindazt, amit az ott élő népesség munkájával, küzdelmeivel megvalósított.

A tanárnak ezt a munkát magasfokú szakmai felkészültséggel, tájékozottsággal, érzelmi fűtöttséggel kell végeznie, egyébként a kívánt nevelési hatást nem érheti el. Úgy kell tanítani a szülőföld földrajzát, írja Márton Béla (1927), hogy ... „A szülőföld múltjának és jelenének ezernyi szálával fonja úgy oda a tanítványait, hogy az idegen föld szépségei se tudják elhomályosítani a szülőföld emlékét. ...”⁷

A szülőföld természeti, társadalmi, gazdasági adottságainak ismerete meghatározó jelentőségű a hazaszeretetre való nevelésben. Ezt vallják elméleti, gyakorlati szakemberek, írók, költők egyaránt. Pl. Udvarhelyi K. (1938) ezt írja a szülőföld nevelő hatásáról: „... A szülőföld szeretete lelki gazdagság, és forrása a haza szeretetének...”⁸ Mitrovics Gy. (1924), a nevelélmélet kiemelkedő képviselője a következőket mondja: „... a közvetlen környezethez való ragaszkodás, annak megismerése, szépségeinek... szeretete lesz kialakítója a hazaszeretethez...”⁹

Darvas József így ír: „A haza konkrét megszerettetése ott kezdődik, hogy a gyermek szeresse a házat, ahol született, az utcát vagy teret, ahol barátaival játszani szokott, az iskolát, ahol a furcsa vonalakból a legelső betűt ki tudja silabizálni nyiladozó értelmével, szeresse a fákat, ahol madárfészkek után kutatott, szeresse faluját, városát, s legyen büszke annak bármilyen kicsiny nevezettségére is. Mert így tágul ki azután ez a szeretet az egész nép, az egész haza szeretetévé.”¹⁰

A fentiekhez hasonló vélemények idézetével folytathatnánk a sort, de úgy ítéljük meg, hogy nem szükséges, hiszen napjainkban is csakúgy, mint a korábbi évszázadokban, évtizedekben, jól érzékelik a tanítók, tanárok, hogy milyen fontos szerepe van a szülőföldismeretnek a földrajzoktatás folyamatában.

A következőkben röviden arról szeretnénk szólni, hogy a régebbi és a jelenleg érvényben lévő tantervekben hol kapott helyet a lakóhelyismeret, s milyen tartalmi, strukturális finomításokra lenne szükség a hatékonyabb szülőföld megismerése érdekében.

Szülőföldismeret a tantervekben

A környező természetből való ismeretgyűjtés és szemléltetés pedagógiai gondolata először Comeniusnál jelent meg és bontakozott ki a XVII. században. Az iskolai ismeretszerzésben kiemelt jelentőséget tulajdonít a közvetlen környezet jelenségeinek a megfigyelésére, bemutatására és annak alapos feldolgozására. Hangsúlyozza, hogy a valóság megismerését a legközvetlenebb környezetben, a szülői ház és annak elérhető közelségében kell elkezdni.

A comeniusi gondolat hazánkban a XVIII. században, annak is első felében kezd kibontakozni és elterjedni. A XVIII. század második felében már a tantervi anyagban is szerepel a szülőföldismeret. Az I. Ratio Educationis a földrajzoktatás feladatai között kiemeli a szülőföld tanításának fontosságát, s azt tekinti haladásnak, ha a tanulmányok kezdetén nem „a világ ismeretes négy részét mutatják be”,¹¹ hanem először a környezetüket ismerik meg, s innen indulnak el a távolabbi területekre. Az I. Ratio Educationist követő tantervekben, tankönyvekben jól tükröződik, hogy kiemelt szerepet tulajdonítottak az iskolai oktatásban a szülőföldismeretnek. A XX. században továbbfejlődött, gazdagodott a lakóhelyismeret tanításának tartalma, feldolgozásának módszerei, eszközei. A népiskolai, polgári iskolai, gimnáziumi tantervekben pontosan meghatározzák a lakóhely tanításának helyét (1—2. táblázat), anyagát, az utasítási részben pedig ajánlásokat adnak a feldolgozás formáira, módjaira.

Az 1905-ös népiskolai tanterv a földrajzi alapismeretek megszerzésének kiinduló területétül a lakóhelyt tekinti. A népiskola II. osztályában beszéd- és értelemgyakorlatok keretében ismerkednek meg a lakóhely domborzatával, főbb közeivel, növény- és állatvilágával, lakóival. A tantervi utasítás fontosabb követelményei között szerepel, hogy az oktatás a szülői házból vagy a tanteremből induljon ki. Az 1925-ös tanterv a földrajzot önálló tárgyként az elemi iskola IV. osztályába teszi, ahol a tanítási anyag a haza földrajza. A tanterv hangsúlyozza, hogy a haza földrajzának tanulmányozása csak akkor lehet eredményes, ha ezt a lakóhely megismerésével kezdjük el. Idézet a

1. táblázat

Lakóhely-, környezetismeret- és a földrajztanítás óraterve és jellege a fontosabb tantervekben

Iskolatípus, tanterv	Évfolyamok								Összesen
	6—12 éves életkor						13—15 éves életkor		
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
<i>Népiskola:</i>									
1905. évi tanterv:	—	1 ^o	2	2	1	1	—	—	6
1925. évi tanterv:	—	—	3 ^o	2	2	2	—	—	6
1941. (8 osztályos népisk.)	—	—	5 ^o	2	2	2	2	2	10
<i>Alt. iskola</i>									
1946 (Föld- és néprajz)	—	—	—	—	3 ^x	3	2	2	10
1950	—	—	—	2 ^x	3	4	3	—	12
1958	—	—	—	2 ^x	2	3	2	2	11
1962	—	—	2 ^a	2 ^b	2	2	2	2	8
1978	—	—	2 ^a	2 ^b	2 ^b	2	2	2	6

Jelmagyarázat: 0 = lakóhelyismeret beszéd- és értelemgyakorlat keretében
x = lakóhelyismeret, hazánk nagy tájai
a = környezetismeret, ezen belül a földrajz aránya 25,8%
b = környezetismeret, ezen belül a földrajz aránya 59%

Év	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen	
	osztály								I—VIII.	V—VIII.
1926										
Gimnázium:	3*	3	2	1	—	—	1	—	10	1
Reálgimnázium:	3*	3	2	1	—	1	2	—	12	3
Reáliskola:	3*	3	2	1	—	—	1	2	12	3
1938										
Gimnázium: (Föld- és néprajz)	3*	4	2	—	—	—	2	—	11	2
1942										
Gimnázium: (Föld- és néprajz) Term. tud. tagozaton	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1
1950									I—IV. oszt. össz.	
Gimnázium:	3	3	3	—	—	—	—	—	9	
1962										
Gimnázium	2	2	2	—	—	—	—	—	6	
1978										
	3	2							5	

x = a tanítás anyaga: Lakóhely és a Kárpát-medence földrajza

tantervből: „... a haza fogalmának kialakításához szükséges a szülőföld megismerése, a IV. osztály földrajztanításának a III. osztály beszéd- és értelemgyakorlatainak keretében tanult szülőföldismeretből kell kiindulnia, erre kell épülnie...”¹² A község és környéke c. témakörön belül foglalkoztak: a felszíni formák típusaival, a levegő, a víz tulajdonságaival, a környék talajával, növényeivel, állataival, népeinek foglalkozásával, a térkép jelrendszerével és olvasásával.

Az 1920-as években életbe lépett gimnáziumi és a polgári iskolai tantervek — hasonlóan a népiskolai tantervekhez — előírják a szülőföld földrajzának tanítását. Pl. az 1924-ben megjelent 8. osztályos reálgimnáziumok tantervében a szülőföld megismerését az I. osztályba teszik, a Kárpát-medence elé. A polgári iskolák részére 1927-ben érvénybe lépő földrajzi tanterv első nagy témaköre a szülőföld földrajza.

A II. világháborút követő évtizedekben csakúgy, mint az azt megelőző időkben, a szülőföld megismerésével kezdték el a földrajz tanulását. Pl. az 1946-os ált. iskolai tanterv 5—8. osztályban írja elő a Föld és néprajz tanítását. 5. osztályban az első témakör a lakóhely, majd a térképismeret és a Kárpát-medence volt a tanítási anyag. Az 1950-es tanterv alapján a földrajz tanítása IV. osztályban kezdődött a lakóhelyismerettel. Az ötvenes évek végén, 1958-ban megjelent tanterv a földrajzoktatás középpontjába a lakóhely és a haza megismertetését állította. „Az általános iskolai földrajztanítás feladata a lakóhely és a haza földrajzának részletesebb, a Föld és a Föld országainak ... alapvonásaiban való megismertetése.”¹³ Az 1962-es és az 1978-as tanterv a környezetismeret című tantárgy keretében helyezi a lakóhely természeti és társadalmi adottságainak megismerését. I. osztálytól IV. osztályig fokozatos ismeretbővítéssel foglalkozik a lakóhely természeti, gazdasági földrajzi adottságainak megismerésével. A fenti hivatkozások egyértelműen

arra engednek következtetni, hogy régóta felismerték a szülőföldismeret alapozó jelentőségét a földrajzoktatásban. *A közelmúltban és napjainkban azonban mintha megfeledkeztünk volna értékeink bemutatásáról, felhasználásáról.* Elgondolkodtató, hogy a II. világháború után a gimnáziumi tantervekben a lakóhelyismeretre csak éppen utalást találunk. Pl. az 1962-es tantervben a III. osztály anyagához kapcsolódó követelményekben a következőket olvashatjuk: „Ismerjék saját megyéjük gazdaságföldrajzi képét”.¹⁴ Az 1978-as gimnáziumi tantervben a megye földrajza már csak kiegészítő anyagként szerepel. Ebből arra következtethetünk, mintha az általános iskola egyszer s mindenkorra befejezte volna a szülőföld megismertetését. Pedig a legjobb módszerek szerint végzett oktató-nevelő munka sem lépheti túl a tanulók értelmi korlátait, ezért a gimnáziumi tanulók pontosabb megfigyelő, ellenőrző, szintetizáló, rendszerező, összehasonlító képességét ki kellene használnunk a mélyebb, alaposabb szülőföldismeret érdekében.

A szülőföldismeret napjaink iskolai gyakorlatában

Az 1978-as nevelési- és oktatási terv alapján *a lakóhely földrajzi adottságait fokozatos bővítéssel I—III. osztályokban sajátítják el a tanulók a környezetismeret* című tárgy keretében. Ez a tantervi anyag magába foglalja mindazt, amit egy 6—9 éves tanuló megismerhet, elsajátíthat lakóhelyének földrajzi adottságaiból. Közismert az, hogy az alsó tagozatos tanulók életkori sajátosságai miatt nem kaphatnak teljes képet szülőföldjük földrajzáról. A földrajzi jelenségeknek csak a legjellemzőbb vonásait emelik ki, sajátítják el. *A részletesebb, mélyebb, analitikusabb feldolgozásra, az ok-okozati kapcsolatok sokoldalú feltárására, a törvényszerűségek megállapítására, stb. csak később, négy év kihagyása után, 8. osztályban kerülhet sor, akkor, amikor az iskola saját megyéjének természeti és gazdasági viszonyait dolgozza fel.* Itt a lakóhely újbóli, részletesebb, alaposabb tárgyalására alig, vagy nem is jut idő a megadott 2—3 óra keretében. *A megye földrajzi adottságainak tárgyalására majd a gimnázium II. osztályában Magyarország földrajzának feldolgozása közben kerül ismételt sor, és ezzel tulajdonképpen a lakóhely és tágabb környezetének iskolai keretek között történő megismerése befejeződik.*

Javaslatok

Hazánk társadalmi, gazdasági átalakulásának időszakában, iskolarendszerünk és a tanítási anyag korszerűsítési törekvésének folyamatában nagyobb figyelmet kell fordítanunk a szülőföld sokoldalúbb megismerésére, s ezen keresztül a hazafias érzelmek fejlesztésére.

Ennek érdekében a jelenleg érvényben lévő tantervektől eltérő anyagfeldolgozásra van szükség, amelyben koncentráltabb és fokozatosan szélesedő, mélyülő szülőföldismeret megszerzésére kínálkozna lehetőség. *Ezt a törekvést a 8. osztályos iskolai struktúrában a következő formában lehetne megoldanunk.* Az általános iskola alsó tagozatában környezetismereti órákon a szülőföld alapjainak lerakására a II—III. osztályban kerülne sor, ahol elemi ismereteket szereznének a lakóhely felszíni, éghajlati, vízrajzi viszonyairól. Majd a IV. osztályban részletesebben ismernék meg a tanulók közvetlen környezetük domborzati, éghajlati, vízrajzi, talajtani viszonyait és alapvető gazdaságföldrajzi (pl. népesség számának, foglalkozásszerkezetének változásai, ipari termékei, mezőgazdasági terményei stb.) adottságait. Mindezzel elsősorban az érzelmekre hatva alapozzuk meg a lakóhely szeretetét, a meggyőződésen alapuló ragaszkodást a szűkebb és tágabb környezethez, az ott élő néphez. A lakóhely élményszerű, színes leírása egyben lehetőséget ad a valóságnak megfelelő tárgyi képzetek kialakítására, az egyszerű

általános természeti és gazdasági földrajzi fogalmak megértésére, a földrajzi jelenségek közötti elemi kapcsolatok és összefüggések bemutatására.

A szülőföld sokoldalú feldolgoása után térhetnénk át a megye és a bazaar földrajzának a tárgyalására az V. osztályban. A földrajz az V. osztályban nem a környezetismereti tantárgy keretében kapna helyet, hanem mint önálló tárgy szerepelne a tantárgyak rendszerében. Ebben az osztályban a tanulók először kb. 8—10 órában a megyéjük természeti, gazdasági, földrajzi adottságaival ismerkednének meg, úgy, ahogyan ez bazarunk egyéb tájainak feldolgozásánál történik. (Pl. a megye felszíne, éghajlata, felszíni-, felszín alatti vizei, talaja, természetes növényzete, állatvilága. Ásványkincsei, ipara, mezőgazdasága. Lakossága, településhálózata, közlekedése stb.). Majd ezt a tanév legnagyobb részében a hazai nagy tájak megismerése követné. (A 8 osztályos gimnáziumban a lakóhely és a megye földrajzának tanítása az 1. osztályba kerülhetne).

A lakóhely és a megye földrajzának közvetlen, egymás utáni tanítására a magyar földrajz-oktatás történetében több példát is találunk. Pl. az 1925-ös, az 1950-es tantervekben ezt mintaszerűen megoldják, de az utóbbi két tantervben (1962, 1978) a lakóhely és a megye földrajzának tanítása időben eltávolodik egymástól. Ugyanakkor tapasztalhatjuk, hogy más országokban nagy gondot fordítanak a lakóhely és környezetének tanítására, egységbe foglalására. Pl. *Finnországban* a III—IV. osztályban a földrajz önálló tárgy, ahol a lakóhely és a körzetét, majd Finnország nagytájainak természeti és gazdasági viszonyait és ezt követően a szomszédos országok, (Norvégia, Svédország, Izland, Dánia) földrajzát tanulják gazdag tankönyvi, munkafüzeti illusztráció felhasználásával. *Romániában az általános iskola III. osztályában néhány térképismereti óra után a tanév több mint háromnegyed részében a lakóhely és a megye földrajzát dolgozzák fel heti 2 órában.*

A külföldi példákból nemcsak az derül ki, hogyan kapcsolódik a lakóhely és a közelebbi-távolabbi hazai tájak tanítása egymáshoz, hanem ebből az is kitűnik, hogy az oktatási-nevelési feladatok kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a szülőföld megismerésének, megszerettetésének.

Reméljük, hogy a közeljövőben megjelenő tantervek sokkal hangsúlyozottabban fogják értékelni a szülőföldismeret kérdését mint a földrajzi ismeretek kiindulópontját, a hazafias nevelés egyik legbiztosabb alapját.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Emericzy Géza és Kárpáti Endre: Vezérkönyv a népiskolai földrajztanításban. Bp. 1877. pp. 47.
2. Cholnoky Jenő: Lakóhelyünk környékének földrajzi tanulmányozása. Modern földrajz és oktatása (Szerk.: Gróf Teleki P.—Vargha Gy.). „Studium” Bp. 1923. pp. 164.
3. Márton Béla: A földrajztanítás módszertana. GAFA A Föld, az élet és a tudomány könyvci. Debrecen—Bp. 1927. pp. 79.
4. Fodor Ferenc: A magyar elemi népiskolai földrajzi oktatás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1926. pp. 32.
5. Udvarhelyi Károly: Magyarország földrajza az iskolában, szülőföldismertetés. A szerző kiadása, Szeged, 1938. pp. 7.
6. Fügedi Péter (szerk.): Megfigyelések és gyakorlatok a természeti és gazdaságföldrajz köréből. Tankönyvkiadó, Bp., 1972. pp. 9—10.
7. Márton Béla: Uo. pp. 43.
8. Udvarhelyi Károly: Uo. pp. 8.
9. Mitrovics Gyula: A neveléstudomány alapvonásai, Debrecen—Bp., 1933. pp. 260.
10. Kazár Leona: A szocialista hazafiságra nevelés az általános iskolai földrajzóránkon. Tankönyvkiadó, Bp., 1956. pp. 8—9.
11. Udvarhelyi K.—Göcsei I.: A földrajztanításunk története. Tankönyvkiadó, Bp. 1973. pp. 37.
12. Tanterv és utasítások a népiskola számára (1925). Királyi Egyetemi Nyomda, Bp., 1932. pp. 336.
13. Tanterv az általános iskola V—VIII. osztály számára. Tankönyvkiadó, Bp., 1958. pp. 64.
14. Tanterv és utasítás a Gimnáziumok számára, Földrajz. Tankönyvkiadó, Bp., 1965. pp. 18.